

УДК 373. 3. 016:3

**ВИХОВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ГУМАННИХ ПОЧУТТІВ
У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ “Я І УКРАЇНА”**

О.П.Грошовенко

Анотація. Статтю присвячено питанням виховання гуманних якостей особистості молодшого школяра в процесі вивчення курсу “Я і Україна”.

Ключові слова: учні молодшого шкільного віку, гуманні якості особистості, курс “Я і Україна”, формування, педагогічні умови.

Аннотация. В статье раскрываются вопросы воспитания гуманного качеств личности младшего школьника в процессе изучения курса “Я и Украина”.

Ключевые слова: ученики младшего школьного возраста, гуманне качества, предмет “Я и Украина”, формирование, педагогические условия.

Summary. The article describes the issues of humane qualities of primary school age in the process of completing the course I am, and Ukraine.

Key words: pupils of primary school age, humane quality, a subject I and the Ukraine, shaping, pedagogical conditions.

Актуальність та постановка проблеми. Сучасний етап реформування змісту початкової освіти передбачає перехід від соціально детермінованої моделі виховання до особистісно орієнтованої. Гуманістична педагогіка є педагогікою особистісно орієнтованою, тобто її головна мета – розвиток особистості. За таких умов особливого значення набуває “вчинкова форма освіти, за якої не применшується роль розумового, вольового та емоційного розвитку дитини” [1, с.244]. У контексті цього взаємодія вчителя та учнів будується на принципах демократизму, відкритості, суб’єкт-суб’єктної взаємодії, співпраці.

Проблема гуманізації освітньо-виховного процесу знайшла своє відображення у Законі України “Про освіту”, “Про охорону дитинства”, Державній Національній програмі “Освіта” (Україна XXI ст.), програмі “Діти України”, Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді, Національній доктрині розвитку освіти.

Аналіз останніх досліджень. У сучасній педагогічній теорії проблема виховання гуманних якостей, моральних норм висвітлена у працях І.Беха, Н.Бібік, А.Богущ, О.Киричука, О.Кононко, О.Савченко, О.Сухомлинської, Г.Тарасенко, Н.Трофімової, О.Столяренко, І.Шевчук, А.Сущенко, М.Юр'євої та ін. Вивченню об'єктивних та суб'єктивних стимулів розвитку почуттів і моральних уявлень учнів початкових класів у процесі позаурочної роботи присвячені дослідження Л.Рудневої, Я.Нестеренко, Н.Трофімової та ін. Окремі аспекти означеної проблеми розглянуто у дослідженнях В.Білоусової (гуманізація стосунків учнів у позаурочній роботі), В.Коротєєвої (формування гуманних стосунків у позаурочній роботі засобами народної педагогіки), Н.Хомич (формування гуманних взаємостосунків дітей шестирічного віку під час ігор-драматизацій) та ін. У багатьох педагогічних дослідженнях гуманістичне виховання розглядається як один з компонентів змісту морального виховання. Питанням формування у молодших школярів моральних стосунків, емпатії, уявлень про доброту і чуйність присвячені праці О.Алексєєвої, Я.Божович, О.Богданової, М.Боришевського, І.Бужинської, І.Вітковської, Б.Габриловець, Н.Гуслякової, О.Ковальова, В.Петрової, А.Тихонової, Н.Трофімової, М.Якобсона та ін. Результати наукових досліджень (І.Бех, О.Кононко, Н.Трофімова та ін.) свідчать, що рівень сформованості гуманних якостей в учнів початкових класів низький, незважаючи на вік, сприятливий для формування особистісних пізнавальних потреб, моральної свідомості, позитивних якостей особистості.

Науковий інтерес є свідченням особливої актуальності проблеми, що посилюється у зв'язку із нестабільністю та суперечливістю моральної атмосфери сучасного суспільства. Враховуючи актуальність і недостатню вивченість проблеми виховання гуманних якостей школярів, специфіку виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку і нереалізовані потенційні можливості предметів гуманітарного циклу, темою статті обрано "Виховання у молодших школярів гуманних почуттів в процесі вивчення курсу "Я і Україна".

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні необхідності посилення гуманістичної складової інтегрованого курсу "Я і Україна".

Виклад основного матеріалу. Проблема формування гуманних якостей особистості сягає своїм корінням в історію філософської та педагогічної думки. Ідеї гуманізму у вихованні дітей обґрунтовували зарубіжні педагоги-класики – Я.Коменський, А.Дістервег, Ж.-Ж.Руссо, а також А.Адлер, Е.Еріксон, А.Маслоу, Г.Олпорт, К.Роджерс та ін. Досліджувану проблему аналізували вітчизняні просвітителі Г.Сковорода, Т.Шевченко, О.Духнович, С.Миропольський, І.Франко, К.Ушинський, В.Сухомлинський та ін., які відстоювали ідею людинолюбства та людяності у суспільних відносинах. Результати психологічних досліджень Ш.Амонашвілі, В.Божович, В.Давидова, Л.Занкова, Н.Лейтеса та ін. вказують на необхідність використання навчальної діяльності для вирішення не лише інтелектуальних завдань, але й морального розвитку. Молодший шкільний вік є найбільш сприятливим періодом для формування гуманних якостей особистості, оскільки саме у цей період здійснюється активна соціалізація особистості, поступове становлення психіки і характеру людини, ставлення до навколишнього світу, людей, до себе, засвоюються моральні норми поведінки, важливі для особистісного розвитку.

Поняття "гуманізм" трактується як система поглядів на людину як найвищу цінність, віру в її потенційні сили та можливості [3, 74]. Категорія "почуття" визначається як особливе стійке ставлення особистості до об'єктів і явищ навколишньої дійсності відповідно до її потреб та мотивів [4, 256]. Інтеграція цих двох понять дозволяє визначити поняття "гуманні почуття" як такі, що дозволяють ціннісно ставитись до іншої людини, визнавати її свободи, інтереси, права, критично ставлячись до самого себе. Гуманні почуття завжди є сплавом суспільного та вродженого. Тому завжди варто пам'ятати, що гуманність людини знаходиться під впливом декількох факторів, серед яких особлива роль відведена суспільним ідеалам.

З метою вивчення особливостей формування гуманних почуттів у молодших школярів нами було організовано та проведено спеціальне дослідження, яким було охоплено 150 учнів початкової школи Вінниччини. Дослідження проводилось у декілька етапів, кожен з яких мав чітко поставлені завдання. Так, в межах першого етапу нам було цікаво дізнатись чи володіють молодші школярі елементарними гуманними знаннями, на скільки точно у них сформовані уявлення про моральні норми та правила. В межах другого етапу ми намагались дослідити емоційно-ціннісні установки молодших школярів, їхню здатність дати адекватну оцінку пропонованим зразкам. Третій етап нашого дослідження передбачав використання спеціальних діагностичних процедур на визначення здатності учнів до гуманного вчинку, адекватної самооцінки, емпатії тощо. З метою забезпечення реалізації програми дослідження нами було розроблено авторську методику, яка включала бесіди з

Матеріали конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти"

молодшим школярами, інтерв'ювання, спостереження, проєктивні ситуації, сюжетні ігри, незавершені оповідання тощо.

Результати дослідження показали, що діти молодшого шкільного віку достатньо добре знають моральні правила, здатні дати адекватну оцінку ситуації. Аналіз анкетних даних підтвердив той факт, що молодші школярі, у більшості випадків (86,5%) добре знаючи моральну норму, не здатні дати словесну інтерпретацію поняттям, якостям. Так, наприклад, учням важко пояснити значення слів "гідність", "милосердність", "вірність" тощо. Під час діагностування здатності молодших школярів до вияву емпатійних почуттів прослідковувалась тенденція вияву співчуття до батьків, людей старшого та похилого віку. В процесі спостережень за дітьми нами було зафіксовано той факт, що молодші школярі з деякою агресією ставляться до однолітків, однокласників. Суперечливі факти є свідченням того, що діти цієї вікової категорії досить погано володіють здатністю до емпатії, у них не сформоване почуття гуманності.

Робота над проєктивними ситуаціями, ситуаціями вибору вчинку, дії дає підстави стверджувати, що діти молодшого шкільного віку не завжди правильно обирають програму гуманних дій. Це є свідченням того, що у дітей здатність до рефлексивного аналізу недостатньо розвинена. Так, наприклад, за результатами аналізу проєктивних ситуацій ("Вчинок", "В магазині", "Добре ім'я") ми дійшли висновку, що молодші школярі у більшості випадків (76%) проєктуючи на себе ситуацію, обирають позицію, яка не шкодить, насамперед, їм самим. Обираючи правильний варіант вирішення ситуації, молодші школярі свій вибір пояснюють тим, що "не хочуть засмутити маму і поспішать додому" (ситуація "Вчинок"), "не позичать гроші товаришеві" (ситуація "В магазині") тощо. Піклуючись про своє добре ім'я, молодші школярі пропонують допомогу старенькій бабусі, здебільшого (84%) керуючись прагматичними мотивами. Усі варіанти розв'язання пропонованих ситуацій є свідченням несформованості у молодших школярів гуманних почуттів, що є синтезом знань, емоційно-ціннісних установок, емоцій, правильних моральних вчинків.

У результаті спостережень за навчально-виховним процесом початкової школи, нами було зроблено наступні висновки. Незважаючи на впровадження у навчально-виховний процес сучасної школи ідей демократизації, гуманітаризації та гуманізації, система виховної роботи не задовольняє потреб суспільства у їх практичній реалізації, не забезпечує результативності цього процесу, а лише обмежується окремими непов'язаними між собою заходами і засобами. Вчителі початкових класів відчувають найбільші труднощі саме у розв'язанні завдань виховання гуманних якостей особистості. Недостатньо уваги приділяється формуванню гуманістичних мотивів та емоційної сфери учнів, організації такої діяльності, яка б сприяла формуванню гуманістичної моделі поведінки. Аналіз емпіричних даних підтвердив той факт, що у більшості випадків потенціал предметів початкової школи з метою виховання гуманності учнів молодшого шкільного віку не використовується.

Не викликає сумнівів той факт, що формування гуманних якостей особистості необхідно розпочинати у початкових класах. Психолого-педагогічні дослідження доводять чутливість цього вікового періоду учнів. Урахування змісту та правильний підхід до організації традиційних занять у початковій школі дозволяє отримати вірогідне підвищення рівня вихованості гуманності, а також забезпечує можливість у комплексі вирішувати освітні завдання учнів початкової школи.

У контексті досліджуваної проблеми особливе місце займає курс "Я і Україна". Основні завдання курсу спрямовуються на виховання особистісних якостей кожного школяра, його екологічної культури, адекватної моральним, етичним, естетичним і загальнолюдським нормам, умінь охороняти і примножувати природу рідного краю. Цей курс створює передумови для усвідомленого сприйняття і засвоєння соціальних та морально-правових норм, історичних, національно-культурних традицій українського народу. Найважливішим виховним аспектом є формування у молодших школярів найбільш значущих цінностей: патріотизм, справедливість, первинність духовного щодо матеріального, природолюбство, людинолюбство, працелюбство, взаємоповага; виховання у дитини свого власного "Я", віри у свої сили, таланти, здібності; виховання гуманної, творчої, соціально активної особистості, здатної бережливо ставитись до природи, світу речей, самої себе, інших людей, розуміти значення життя як найвищої цінності.

В процесі вивчення змістових ліній "Про тебе самого", "Родина, рідня, рід", "Людина серед людей" молодші школярі знайомляться з такими якостями особистості, як емпатія, безкорисливість, вимогливість до себе, відвертість, відповідальність, гідність, добродійність, доброзичливість, дружелюбність, душевність, людяність, милосердя, миролюбність, повага до гідності іншої людини, рефлексія, співпереживання, співчуття, такт, терпимість, толерантність, уважність, чуйність та ін. Особливе значення в процесі виховання у дітей молодшого шкільного віку гуманних почуттів відводиться вчителю. Від його особистих якостей, володіння формами і методами виховання та

вміння оперувати ними в різних умовах виховного процесу залежить ефективність процесу формування гуманних почуттів. Вчитель має забезпечити посилення гуманістичної спрямованості викладання предметів початкової школи з метою осмислення гуманістичних понять, трансформації їх у погляди, переконання і звички.

У процесі засвоєння молодшими школярами курсу “Я і Україна” увага вчителя має спрямовуватись на оволодіння молодшим школярами елементарних моральних правил, засвоєння на доступному рівні норм людської моралі. Гуманізація виховного процесу вказує на те, що пріоритетною сферою розвитку особистості є ціннісна. Це означає, що виховання, яке претендує на управління розвитком особистості, має передбачати мету й головним предметом виховної діяльності є емоційно-ціннісний розвиток дитини. Таким чином, вивчення курсу “Я і Україна” має забезпечити особистісний розвиток кожної дитини, підтримку її самобутності, саморозвитку.

Формування моральних якостей особистості передбачає: засвоєння початкових правил поведінки, які становлять азбуку моралі, розвиток моральних почуттів; формування етичних понять; виховання переконань, стійких навичок поведінки, розвиток моральних почуттів. Ступені морального виховання не завжди збігаються з віковими ступенями розвитку, тому й особливістю морального виховання має стати одночасне, а не по чергове формування моральних якостей, як єдності і взаємозв'язку свідомості, почуттів і поведінки.

Моральне виховання – це завжди активний двобічний процес. Систематичне моральне виховання діти отримують у школі. З метою формування у молодших школярів гуманних якостей, забезпечення ефективності навчально-виховного процесу, формування особистості відповідно до мети і завдань морального виховання, вважаємо за необхідне використання вчителем спеціального методичного інструментарію. Так, у процесі вивчення курсу “Я і Україна” доцільним є використання таких методів, як роз'яснення конкретних моральних норм і правил, показ і пояснення, власний приклад, створення ситуацій морального вибору, педагогічна оцінка дій, вчинків учнів, використання яких передбачає спрямування дитини на дотримання моральних норм, застереження від їх порушень. Так, у процесі вивчення змістової лінії “Людина серед людей” доцільними будуть такі форми роботи, як етичні бесіди (“Правила гостинності”, “В театрі”, “День народження”) у процесі яких відбувається формування основ моральної свідомості, роз'яснення значення моральних норм і правил поведінки, аналіз вчинків дітей і дорослих тощо. Вітчизняні вчені доводять, що всі моральні норми доступні для засвоєння дітьми, немає серед них “дорослих” і “дитячих” норм. Однак педагог повинен враховувати, що знання молодшого школяра існують у формі уявлень, тому не варто вимагати від нього тлумачення етичних понять. На цьому життєвому етапі він усвідомлює лише загальну тенденцію: бути турботливим, чесним, ввічливим – це добре. Користуючись згаданими поняттями, дитина не може дати чіткого визначення цим поняттям. Проте, як свідчать дослідження, зміст моральних норм завжди цікавить дітей, що спростовує твердження про моральний реалізм дітей молодшого шкільного віку. Недостатній розвиток уявлень про норми і правила поведінки знижує рівень моральних мотивів, обмежує моральну поведінку.

Результатом морального виховання є соціальна компетентність дитини – відкритість до світу людей як потреба особистості, навички соціальної поведінки, готовність до сприймання соціальної інформації, бажання пізнавати людей, робити добрі вчинки. Вважаємо, що ефективність процесу формування у молодших школярів гуманних почуттів залежить від вдалого поєднання та дотримання вчителем ряду педагогічних умов серед яких виділяємо:

- посилення гуманістичної складової інтегрованого курсу “Я і Україна”;
- використання адекватних форм і методів роботи, з молодшими школярами в межах кожної змістової лінії; залучення учнів до гуманістичної діяльності;
- включення молодших школярів у вчинковий тренаж з метою збагачення досвідом гуманістичної взаємодії;
- коректування виховної діяльності.

Комплексне використання ряду педагогічних умов забезпечить результативність процесу формування гуманних якостей особистості молодшого школяра, впливу на емоційно-ціннісну, інтелектуальну, вчинково-діяльнісну сфери особистості, створить сприятливі умови для формування особистісних пізнавальних потреб, моральної свідомості, позитивних якостей особистості.

Висновок. Одним із пріоритетних напрямів реформування освітньо-виховного процесу є реалізація принципів загальнолюдської моралі, формування усвідомлення взаємозв'язку свободи, прав людини та її громадянської відповідальності, уміння міжособистісного спілкування та підготовки до життя в умовах ринкових відносин. Особливе місце у цьому процесі відводиться навчальним предметам початкової школи. Так, курс “Я Україна” покликаний вирішувати одне із

Матеріали конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти"

пріоритетних завдань: формування у молодших школярів норм людської моралі. Забезпечення вчителем належної уваги до даного предмету, посилення гуманістичної складової інтегрованого курсу "Я і Україна" допоможе забезпечити високий рівень розвитку гуманних почуттів молодших школярів. Творче використання адекватних форм і методів роботи з молодшими школярами, забезпечення практичної реалізації набутих знань, створення належних умов для емоційної ідентифікації, лабілізації сприятимуть формуванню у вихованців правильного ціннісного ставлення до світу.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості : [Підручник] / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; гол. Ред. В.Г.Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання учнів // За ред. В.К.Демиденка. – К.: Педагогіка, 1996. - 200с.
4. Скрипченко О. Загальна психологія / О. Скрипченко. – К. : Вища школа, 1998. – 420 с.
5. Тадеєва І.М. Формування гуманних якостей особистості як педагогічна проблема / І. М. Тадеєва // Наука і освіта. - 2001. - № 2. – С. 22-24.